

Путевима српских идиома

*Зборник у часті проф. Радивоју Младеновићу
поводом 65. рођендана*

Крагујевац, 2015.

Путевима српских идиома

Зборник у часті проф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана

Уредници

Проф. др Милош Ковачевић

Доц. др Владимир Поломац

Рецензенти

Проф. др Првослав Радић, Филолошки факултет у Београду

Проф. др Јелица Стојановић, Филозофски факултет у Никшићу

Проф. др Миланка Бабић, Филозофски факултет на Палама

За издавача

Проф. Радомир Томић, декан ФИЛУМ-а

Лектура и коректура

Бојана Вељовић

Превод резимеа на енглески

Даница Јеротијевић Тишма

Технички уредник

Стефан Секулић

Ликовно-графичка опрема

Проф. Слободан Штетић

На насловној страници запис из збирке речи из Призрена, коју је сакупио Димитрије Чемерикић.

Преузето са интернет странице <http://www.prepis.org/items/show/26650>.

Штампа

Занатска задруга „Универзал” Чачак

Тираж

150 комада

ISBN

978-86-85991-85-1

Марија Ђинђић¹

*Српска академија наука и уметности
Институт за српски језик*

ЛЕКСИКА ТУРСКОГ ПОРЕКЛА У 19. ТОМУ РЕЧНИКА САНУ²

Грађа Речника САНУ бележи велики број турцизама и представља важан извор за њихово проучавање у српском књижевном језику и његовим дијалектима. Циљ овога рада је регистрација и опис турцизама забележених у 19. тому Речника САНУ, као и утврђивање њиховог статуса у лексичком фонду српскога језика. Највећи број турцизама из овога тома припада покрајинској и застарелој лексици. Наше истраживање потврдило је да Речник САНУ поседује најбогатији инвентар турцизама у српском језику, као и да је важно полазиште за стварање речника турцизама који би обухватио све турцизме из књижевног и народног језика.

Кључне речи: турцизам, позајмљеница, речник, лексема, дериват, семантичко-деривационо гнездо, адаптираност

Турцизми заузимају посебно место међу позајмљеницама у лексичком саставу српскога језика. Статус турцизама се од настанка речника *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* Абдулаха Шкаљића из 1957. године до данас у великој мери променио, односно доста се лексике повукло из активне употребе у књижевном језику. Истраживањем смо утврдили да у савременом српском књижевном језику има око 3000 турцизама, што би значило да се до данас задржала у стандардном језику само једна трећина турцизама из Шкаљићевог речника, који броји 8742 речи. Од 3000 турцизама више од 50% представља одомаћене и фреквентне турцизме (Ђинђић М. 2013: 553).

Турцизми су у великој мери заступљени и у појединим народним говорима. Тако, Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ³, поред речи из књижевног језика, бележи велики број лексема турскога порекла забележених у народним говорима и представља важан извор за испитивање турцизама.⁴ Дијалекатске збирке речи из којих

1 mdjindjic@orion.rs

2 Рад је урађен у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

3 Даље Речник САНУ.

4 Због бројности и важности овог лексичког слоја у грађи Речника САНУ, ангажовани су стручни консултанци од готово самог почетка рада на Речнику: консултант за оријентализме од 2. до 12. тома био је Тодор Маневић, др Дарко Танасковић је об-

је ексцерпирана грађа за Речник САНУ настале су у временском распону од краја 19. века до средине 20. века. Због тога овај речник уз новије дијалекатске речнике представља важан извор за проучавање дијалекатских турцизама у српском језику.⁵

Српскохрватски језик усвојио је из османског књижевног језика мали број речи, које се углавном односе на званичне називе Османског царства и на термине исламске религије. Већина турцизама води порекло из дијалеката турскога језика, а доказивањем дијалекатског порекла турцизама изводи се закључак да је српскохрватски језик примио несразмерно више речи путем непосредних контаката говорника него путем писане или званичне усмене речи (исп. Адамовић 1973: 236). Значајан део ових турцизама преузет је из турских анадолских народних говора.

У првих 19. томова има преко 4500 одредница које су оквалификоване као турцизми. На пример, у 17. тому *Речника САНУ* забележено је око 230 речи турскога порекла заједно са њиховим дериватима, од којих је више од половине означено квалификатором *йокр*. (Ћинђић М. 2009: 110–114). Од анализираних 230 лексема, шестотомни *Речник српскохрватскога књижевног језика*⁶ бележи само десет лексема са квалификатором покр.: *одзаманде, ојнак, окабулиџи, окаџача, окариџи, окречатиџи, оксуз, окуисаџи, олукли, ојаџучиџи се*. Ово је и очекивано с обзиром на то да је Речник МС речник књижевног језика, а у књижевном језику је далеко мање турцизама него у народним говорима. М. Ћинђић (2009: 111), у циљу стицања увида у стање ове лексике у народним говорима, консултовала је постојеће дијалекатске речнике новијих датума и констатовала да је мали број турцизама забележен у тим речницима, са напоменом да се мала посведоченост турцизама може донекле објаснити и селективним приступом аутора приликом ексцерпције грађе, пошто аутори нису уносили општепознате турцизме како би избегли навођење лексике која постоји и у другим речницима.

Прошле године објављен је 19. том Речника САНУ, чије издавање је започето 1959. године. У овом тому завршена је лексикографска обрада речи на слово О (*оџаџи*¹-*ошчуро*) и започето са обрадом речи на слово П (*п-пештогласник*).⁷

На слово О има 20 речи које имају турски предлог наведен у загради: 10 именица (*очкур, очкурлук, оџа, оџаџада, оџак, оџаклија, оџакџаш,*

радио турцизме од 12. до 16. тома, док је турцизме у 16, 18. и 19. тому обрадила др Марија Ћинђић. Наравно, дешавало се и то да уредник превиди решења и предлоге стручних консултаната, те да одређене речи буду погрешно етимолошки оквалификоване или да изостане навођење турског предлога, као што је то случај код одреднице *пекала* (тур. *pekâlâ*).

5 О значају *Речника САНУ* за проучавање турцизама, као и значај дијалекатских речника из јужне и југоисточне Србије за комплетирање корпуса турцизама в. Петровић (1994: 428–431).

6 Даље Речник МС.

7 О последњем, 19. тому Речника САНУ в. Вуловић (2014) и Ћинђић М. (2014б).

ошаф, ошафана, ошафлук и 10 глагола (*очакмићи, очайисаћи, очейалићи, очирачићи, оцевайићи, ошайићи*², *ошићарићи се, ошишкавићи, ошишкаји*¹, *ошкембавићи*). Пракса Речника САНУ је да се код одредница странаго порекла наводи страни предлогач у загради и то на два начина: навођењем само стране речи уколико је одређена одредничка реч пореклом од те стране речи или се наводи „према тој и тој речи”, у случајевима различитих типова творбе у језику примаоцу, односно српском језику (нпр. код глагола *очейалићи, йердашићи* или *очирачићи*).⁸ Даље, код деривата се не наводе етимони уколико је реч настала домаћим творбеним процесима (нпр. *ојачар, йадишахов, йамучни, йаћићи, йафйасй, йекмезара, йексијански, йеңиерак, йервазићи* и сл.). Наведене именице, придеви и глаголи изведени су домаћим суфиксима од турских основа.⁹ С друге стране, временом су се из великог броја лексема турског порекла издвојили суфикси који учествују у формирању врло продуктивних творбених модела у српском језику (исп. Радић 2000). Пре свега, то су суфиски *-чија/-чија, -лија, -лук, -ана*, који су због своје добре адаптираности и старине у литератури сврстани и међу домаће суфиксе (Клајн 2003: 218). Неретко је тешко утврдити да ли су у питању немотивисани турцизми, односно речи које су као такве и преузете из турског језика и које нису настале као резултат домаћих творбених процеса од турских суфикса и то додатно отежава етимолошки опис у Речнику САНУ. Постоји одређен број лексема за које се са сигурношћу може тврдити да су немотивисани турцизми, односно да су као такве и преузете, да нису настале као резултат домаћих творбених процеса од турских суфикса. Потврду томе налазимо у чињеници да код таквих речи основински део никад није као такав забележен у српском језику: **ајлук** (тур. ← ау, месец), **калабалук** (тур. kalabalık ← kalaba, мноштво), **јауклија** (тур. yavuklu ← yavuk, веридба), **отлукана** (тур. otluhane ← otluk, пласт сена); **кујунџија** (тур. kuyumcu ← kuyum, накит, златарска роба; накит са драгим камењем) (исп. Ђинђић М. 2013: 115). Ипак, као што смо истакли, много је већи број лексема које су могле двојако да буду третиране: као деривати или као неизведенице, то јест фонетски и морфолошки адаптиране турске речи. Тешко је утврдити за сваку реч понаособ њен пут уласка и развоја у српском језику, будући да су турски суфикси као творбени елементи веома заступљени у српском језику.

Највећи број анализираних турцизама на слово *О* припада покрајинској лексици. Један од главних недостатака приликом досадашњих проучавања турцизама представља неадекватност турских етимона из савре-

8 На пример, код глагола *очирачићи* даје се назнака према тур. çıgак, онај који је добио какав положај, службу са одређеном платом. Детаљно о начину представљања етимологија у Речнику САНУ и другим описним речницима, затим о анализи и конкретним предлозима у вези са будућом обрадом речи странаго порекла в. Влајић-Поповић 2014.

9 О простим и сложеним суфиксима од којих су извођене бројне речи у процесу секундарне адаптације турцизама в. Ђинђић М. 2013: 136–141.

меног турског језика (Петровић 2012: 24). У Речнику САНУ навођени су одговарајући етимони из савременог турског језика, а уколико је и кад је то било потребно, навођен је и одговарајући турски дијалекатски етимон. Тако, код турцизама из 19. тома *очкур* и *очкурлук* наведени су савремени турски етимони *uçkur* и *uçkurluk*. Обе лексема имају само по једну потврду из Врања.¹⁰ У јужној Србији остали су незабележени бројни турцизми који се користе у врањском, нишком, топличком и лесковачком крају. Велики утицај који је извршио турски језик у овим крајевима заснива се на чињеници да је он у овом региону трајао све до ослобођења јужне Србије српско-турским ратом 1877–1878. Турцизми су у овим крајевима усвајани у директним језичким контактима и указују на блискост фонетског састава са изворном турском лексиком, чиме се чувају оригинални фонетски ликови (исп. Ћинђић 1974: 113–120). Покрајнизам *очкур* нам је привукао пажњу, с обзиром на то да постоји могућност да се овде ради о речи која је из турског језика прешла са истоветним фонетским саставом (тур. oçkur), односно да је могло да се деси да је усвојена у два различита лика (убичајенија варијанта *учкур*, тур. uçkur), односно из два различита анадолска говора.

С друге стране, могуће је да је у питању и промена настала на домаћем терену у процесу секундарне адаптације (промена u>o, нпр. табор < tabur), мада таква промена није посведочена у иницијалној позицији речи¹¹.

Увидом у стање у турским народним говорима на основу расположивих дијалекатских речника, установили смо непостојање облика *oçkur* у писаној форми (исп. ДС 1963–1977). У народном говору Карса, који припада источноанатолској дијалекатској групи, користи се међу припадницима етничке групе Терекеме (Карапапаци) облик *oçkur*¹².

Међу турцизмима на слово *О* издваја се лексема *оцак* са богатијом полисемантичком структуром, која се огледа у постојању шест семанти-

10 У питању је Збирка речи из Врања и околине, др Милана Влајинца из 1900. године. Златановић (1998) не бележи *очкур*, као ни *очкурлук*.

11 Нпр. код Златановића (1998) нема забележених случајева ове фонетске појаве код домаћих речи, те вероватно није у питању аналогија према неким домаћим облицима. Што се тиче турцизама, издваја се још један пример у Речнику САНУ: *осанма* (тур. usanma), код којег нема забележене варијанте *усанма* у српском језику. У савременом турском језику *usanma* је део стандарда, док се варијанта *osanma* чује у говору Аргувана, округу у покрајини Малагија на југоистоку Турске; в. Кılıç, Н. В. Такође, Речник САНУ и Шкаљић (1979) наводе *оџраш* (тур. uğraş), борба, окршај. Међутим, ову реч бележи ДС (1963–1977) у истом облику (oğraş), у значењу рат. Једнотомни речник савременог турског језика (ТС 2010) поседује у свом инвентару само облик *uğraş*, који у секундарној реализацији означава борбу.

12 А. Ерциласун (1983: 95) као ређу фонетску појаву издваја промену турског високог лабијалног вокала У у ниски лабијални вокал О: Samson (<Samsun), soyundum (<soyundum) и сл., за коју сматра да се у њој чувају старији облици или они који су настали на основу аналогије, али без иједне потврде ове промене у иницијалној позицији речи.

чких реализација, док се о творбеном развоју и продуктивности овога турцизма закључује на основу броја деривата у оквиру семантичко-деривационог гнезда ове лексеме. Лексема *оџак* је систематски описана у форми семантичко-деривационог гнезда, на начин како је презентован корпус турцизама у савременом српском књижевном језику у оквиру *Семантичко-деривационог речника турцизама*.¹³

СДГ: ОЏАК (тур. *osak*) (на основу Речника САНУ)

ТО: *оџак*-

О *оџак*, -ака и *оџак* м (мн. оџаци и оџаци, ген. оџака и оџака) (тур. *osak*) **1. а.** *одвод* (обично *устравно озидан сџуб са шупљином у средни или метална цев*) за дим и гасове који *настају при сагоревању, димњак*. **б.** *оно што обликом подсећа на оџак*. **2. а.** заст. и етн. *озидано поклоњено ложиште у зиду или озидана пећ повезана с димњаком који служи за загревање просторије или кување*; исп. огњиште (1б). **б.** покр. *уоштило озидано ложиште за ваџру, огњиште*. **3.** етн. в. *оџаклија* (1). **4.** нар. **а.** *породична кућа, дом; домаћинство*. **б.** *узледан род, породица; припадник тога рода*; исп. оџаковић. **в.** покр. *заједничко, заједничко домаћинство, заједничка кућа; дом или кућа која се одликује гостопримством*. **г.** покр. *газда, домаћин*. **5. а.** *јамица ископана у земљи за сађење, сејање поврћа, кукуруза и сл., кућица*; исп. кућица (4). **б.** покр. *мали комад обрадиве земље*. **в.** покр. *место где се вади камен, каменолом, мајдан; окно у руднику*. **б.** вој. ист. *војна формација у турској војсци која је била састављена од припадника истог порекла, сџалежа и сл.: јаничарски ~, спахијски ~, табачки ~ и др.* Изр. *кахвени* ~ етн. покр. *озидано огњиште у зиду које служи само за кување кафе; мања просторија у кући у којој се кува и пије кафа*; исп. оџак (2а) и кафе-оџак. **записати у оџак** *каже се за нешто што се никад неће десити, догодити*; исп. **записати у димњак** (под димњак изр.). **срушити (затворити, ископати) оџак** *уништити, затворити кућу, породицу, породичну лозу*; исп. **угасити огњиште** (под огњиште изр.). НПОсл **ако кућа изгори, дуг на оџак излети** *ко се нађе у великој невољи, губици, дуљ му се обраћа*. **где има оџак, има и дим у причама, гласинама има и истине.** **у свакој кући има дима, али је за то оџак да изиђе** *свако има својих бриџа и невоља, али има и начина како да их реши*.

13 Презентовање корпуса турцизама у савременом српском књижевном језику дато је у форми семантичко-деривационог речника, да би се на основу оваквог речника извели закључци о њиховој семантичкој и деривационој адаптираности. Основну грађу за формирање корпуса *Семантичко-деривационог речника турцизама* чини шестотомни Речник МС. Овако конципирана анализа омогућила је теоријски засновано лексичко нормирање турцизама, који представљају важан лексички слој у савременом српском језику. *Семантичко-деривациони речник турцизма* сачињава укупно 1131 семантичко-деривационо гнездо у којима је забележено 5272 деривата, затим 1479 лексема које се нису деривационо развијале, што укупно чини 7882 обрађене речи (Ђинђић М. 2013: 546).

- 1₁<0 **оџак-ар**, -ара м покр. в. *оџачар*.
- 1₂<0 **оџак-иња** ж агр. покр. *врста шљиве*.
- 1₃<0 **оџак-лија** (тур. *osaklı*)¹⁴ **1.** ж етн. *простирија у кући у којој се налази оџак, односно огњиште са зиданим димњаком; ѓостинска соба*. **2.** ж заст. и етн. *озидано ложиште у зиду или озидана полуотворена пећ повезана са димњаком, камин*; исп. *оџак* (2а) и *огњиште* (1б). **3.** м нар. в. *оџаковић*.
- 2₁<1₃ **оџаклиј-ица** ж (дијал. *оџаклица*) *дем. од оџаклија* (1).
- 2₂<1₃ **оџаклиј-ски**, -а, -о **1.** *који се односи на оџаклију* **2.** *који се односи на оџаклију* (3).
- 1₄<0 **оџак-овина** ж заст. *уљедна породица, род, племе*.
- 1₅<0 **Оџак-овић** *презиме*.
- 1₆<0 **оџак-овић** м нар. *припадник, члан старе, уљедне породице, рода, племена, коленовић*; исп. *оџак* (4б) и *кућић*.
- 2₃<1₆ **оџаковић-ка** ж нар. *женска особа припадница старе, уљедне породице, рода, племена, коленовића*.
- 2₄<1₆ **оџаковић-ки**, -а, -о *који се односи на оџаковиће, који припада оџаковићима*.
- 1₇<0 **оџак-гер** м покр. **1.** в. *оџак* (2б). **2.** *ѕвездена направа, постоље за полагање бадњака*.
- 1₈<0 **оџак-чар**, -а и **оџак-чар**, -ара м покр. в. *оџачар*.
- 2₅<1₈ **оџачар-ски**, -а, -о покр. в. *оџачарски*.
- 1₉<0 **оџач-ар**, -а и **оџачар**, -ара м *онај који се бави чишењем оџака, димњака, димњачар*.
- 2₆<1₉ **оџачар-ев** = **оџачаров**, -а, -о *који припада оџачару*.
- 2₇<1₉ **оџачар-ка** ж *женска особа која се бави чишењем оџака, димњака; оџачарева жена*.
- 2₈<1₉ **оџачар-ов** в. *оџачарев*.
- 2₉<1₉ **оџачар-ски**, -а, -о *који се односи на оџачаре, димњачарски*.
- 3₁<2₉ **оџачарски** прил. *као оџачар, на начин својствен оџачару*.
- 2₁₀<1₉ **оџачар-ство** с *бављење оџачарским пословима, оџачарско занимање*.
- 1₁₀<0 **оџач-е**, -ета с *дем. од оџак*.
- 1₁₁<0 **оџач-ина** ж *аузм. од оџак*.
- 1₁₂<0 **оџач-ић** м *дем. од оџак*; исп. *оџак* (1, 5а).
- 1₁₃<0 **оџач-ки**, -а, -о покр. *који се односи на оџак* (4б).
- 3₂<1₁₃ **оџачки** и **оџачки** прил. покр. *као што чине оџаци, оџаковићи, како доликује оџацима, оџаковићима*; исп. *оџак* (4б).

14 *Оџаклија* је лексема која је могла бити третирана као дериват или фонетски и морфолошки адаптиран турцизам. Определили смо се да лексеми попут ове представљамо као деривате, као што је пракса и у Семантичко-деривационом речнику турцизама.

Посебно се издвајају лексеме *оџаџада* (тур. *osakzade*) и *оџакџаиш* (тур. *osak taşı*)¹⁵. *Оџакџаиш* је једна од позајмљеница преузета и адаптирана као сложеница изведена помоћу друге генитивне везе (неодређеног изафета) у турском језику, која се не осећа као сложеница, већ као проста реч.

СДГ: ОџАК (тур. *osak*) (на основу РМС)¹⁶

ТО: *оџак-*

0 **оџак** м 1. *димњак*. 2. *оџњишиџе у зиду које је нејосредно повезано с димњаком, камин*. 3. *кућа, дом*. 4. *род, породица (обично узледнија)*. 5. *башт. јамица у земљи за сађење каквоџ семена, кућица (4)*. Изр. **као да је кроз оџак прошао** црн је и гарав; **на оџаку** код куће; **неће му се више ~ пушити** *џроџаише, уџроџаише џа*.

1₁<0 **оџак-лија**¹⁷ 1. *ж соба у којој има оџак, оџњишиџе, камин; џосџинска соба*. 2. *ж оџак (2)*. 3. *м → оџаковић*.

2₁<1₁ **оџакл-ица** ж *дем.* ← *оџаклија (1)*.

1₂<0 **оџак-овић** м *човек из сџаре, узледне породице, коленовић, кућић*.

1₃<0 **оџаџ-ар** м *онај који чисти оџаке, димњаке, димњичар*.

2₂<1₃ **оџаџар-ев, -а, -о** = **оџаџар-ов, -а, -о** који *џриџада оџаџару*.

2₃<1₃ **оџаџар-ов, -а, -о** који *џриџада оџаџару*.

2₄<1₃ **оџаџар-ски, -а, -о** који *се односи на оџаџаре, димњичарски*.

1₄<0 **оџаџ-ић** м *дем.* ← *оџак*.

На основу увида у оба Семантичко-деривациона гнезда лексеме *оџак* примећује се знатно мањи број деривата у гнезду формираном на основу Речника МС, који је послужио као контролни корпус за стицање увида у стање у књижевном језику. Ово гнездо не бележи следеће деривате: *оџаџар, оџаџиња, оџаџовина, оџаџовићка, оџаџовићки, оџакџер, оџаџар, оџаџарски, оџаџарка, оџаџарски (џрил.), оџаџарсџиво, оџаџе, оџаџина, оџаџки, оџаџки (џрил.)*.

Извели смо закључак да лексема *оџак* припада општем лексичком фонду, с обзиром на чињеницу да је показала велику способност индуковања различитих семантичких процеса – и у полисемији и у деривацији. Затим, лексема *оџак* и њен дериват *оџаџар* представљају турцизме

15 У савременом турском језику *osak taşı* означава камен отпоран на ватру постављен око огњишта (исп. Ђинђић М. 2014а). У 19. тому *џаџазџанија* представља још један пример турске сложенице овога типа: сложеница **papaz yahnisi (papaz yahnisi → papaz (свештеник) yahnı (јанија) + si = свештеникова јанија)** представља у турском језику еноцентричну сложеницу; њено значење једнако је значењу управног дела (врста је јаније, јела), суженом према значењу одредбеног дела (свештеникова). Лексема *yahnı* по истом моделу учествује у извођењу и других кулинарских терминолошких сложеница: *düğün yahnisi, incik yahnisi, soğan yahnisi, tavuk yahnisi* (исп. Ђинђић М. 2014а).

16 Гнездо је преузето из Семантичко-деривационог речника турцизама (Ђинђић М. 2013: 375).

17 тур. *osaklı*.

који имају домаће синониме *димњак*, односно *димничар*.¹⁸ У синонимним паровима *оџак-димњак* и *оџачар-димничар* лексеме су семантички равноправне и њихова употреба у стандардном језику такође је равноправна. Синонимски односи у које се укључују лексеме нису статична категорија, односи су подложни језичким и екстралингвистичким утицајима; у неким случајевима синонимски однос се губи, а у другим случајевима се успоставља, као на пример у различитим стилско-семантичким процесима.

Турцизама на слово П има 139: *џадишах*, *џазар*, *џазар-була*, *џазарија*, *џазарлук*, *џазарџија*, *џазван* (*џазванџи*¹), *џазванџи*², *џазија*, *џај*, *џаја*¹, *џајанџа*, *џајван*¹, *џајдак*, *џајдос*¹, *џајџар*, *џајџаи*, *џајџон*, *џала*², *џалабујуклија*, *џалаверка*, *џалавра*, *џаламар*, *џалан*, *џалаи*, *џалдум*, *џалџа*, *џалуза*, *џамук*, *џамук без*, *џамукли*, *џамуклија*, *џамук-чорба*, *џанађур*, *џанаир*, *џандурбаши*, *џанџа*, *џанџа*, *џајаџај*, *џајаџан*, *џајаз*, *џајаџанија*, *џајуча*, *џајучлија*, *џајучлук*, *џајуџија*, *џајуџилук*, *џара*², *џара*⁶, *џарабучук*, *џараџун*, *џарађумиш*, *џарађун*, *џаразлама*, *џарајлија*, *џаракенде*, *џаралаисаџи*, *џарали*, *џарамџарче*, *џаранџик*, *џарасуз*, *џарађесик*, *џараџик*, *џариџик*, *џарлак*, *џармак*, *џармаклук*, *џармаксуз*, *џарџокали*, *џарче*, *џасарђан*, *џасманџија*, *џастџав*, *џастџиља*, *џаџика*, *џаџилан*, *џаџрик*, *џаџрикана*, *џађ*, *џађлук*, *џафџа*, *џафџалија*, *џаха*¹, *џахали*, *џача*, *џачавра*, *џачалук*, *џачариз*, *џачаризлук*, *џаши*, *џашалија*, *џашалук*, *џашанаџ*, *џашимађ*, *џашимаџија*, *џезевенк*, *џеик*, *џеикли*, *џејџамбер*, *џејџа*, *џејџах*, *џејџа*, *џекала*, *џеки*, *џекмез*, *џекмезли*, *џексијан*, *џексимџи*, *џекиши*, *џеливан*, *џеливанлук*, *џелџи*, *џелџек*, *џембе*, *џенџабер*, *џендевиш*, *џендезе*, *џенча*, *џенџе*, *џенџевиш*, *џенџер*, *џенџерли*, *џењер*, *џењерлија*, *џер*², *џерваз*, *џерџел*, *џерџа*, *џерџашиџи*, *џериз*, *џерија*¹, *џеришан*, *џерчин*, *џерчинлија*, *џестџемељ*, *џестџиљ*.

Највећи број турцизама припада покрајнизмима и пасивном лексичком фонду, у који улазе махом застареле речи, историзми и архаичне речи. Велики број лексема припада уједно покрајнизмима и застарелим речима: *џаја*¹, *џалџа*, *џарабучук*, *џастџиља*, *џаџрикана*, *џериз*, *џенџер*, *џенџерли*, *џеришан* и сл.

Приликом формирања корпуса на слово П, издвојио се велики број лексема које нису нашле своје место у Шкаљићевом речнику¹⁹:

џазарџија, *џазван* (*џазванџи*¹), *џазванџи*², *џајдос*¹, *џајџар*, *џајџон*, *џалабујуклија*, *џалаверка*, *џалан*, *џалаи*, *џалџа*, *џамук без*, *џамук-чорба*, *џандурбаши*²⁰, *џајуџилук*, *џара*⁶, *џарабучук*, *џараџун*, *џарађумиш*, *џарађун*,

18 Говорници српског језика користе у овом случају и турцизам и његов домаћи синоним, а избор ће зависити од идиолекатских особина појединца, односно од језичких особина заједнице којој појединац припада (Глибановић-Вајзовић 1986: 143).

19 Приликом поређења са грађом Шкаљићевог речника држали смо се начела да као потврде узимамо и другачије фонетске варијанте одређених лексема, нпр. глагол *џарлаисаџи*, који у Речнику САНУ има облик *џаралаисаџи* или именица *џајџаи*, у Речнику САНУ је *џајџаи*, именица *џерђел*, *џерџел* је *џерџел* и сл.

20 Код Шкаљића нису забележене позајмљенице *џандурбаши*, *џарађумиш*, *џарађун*, код којих је дошло до укрштања две стране речи, од којих друга представља турски

ѧаракенде, ѧаранѧик, ѧариѧик, ѧармаксуз, ѧасарђан, ѧасѧав, ѧасѧиља, ѧаѧика, ѧаѧлак, ѧаѧрик, ѧаѧирикана, ѧафѧалија, ѧеикли, ѧејка, ѧекмезли, ѧелѧек, ѧендезе, ѧенча, ѧенѧерли, ѧењер, ѧењерлија, ѧер², ѧериз, ѧерија¹, ѧесѧиљ.

Наведени списак турцизама који нису забележени у Шкаљићевом речнику указује на то да би било корисно направити нови речник турцизама у српском језику. Као прво, корпус Шкаљићевог речника ограничен је на територију Босне и Херцеговине. Грађу је ексцерпирео из народних говора и књижевних дела. Очекивано је да број турцизама у Босни и Херцеговини буде далеко већи него у Србији, с обзиром на то да је део живља примио ислам, што је резултирало отварањем верских школа, медреса и других институција у којима су се поред арапског језика учили и турски и персијски језик. Као друго, треба имати у виду и то да изван број турцизама из јужне Србије не постоји у Шкаљићевом речнику. С. Ђинђић (1974: 116–119) приликом тумачења турцизама у делима Боре Станковића издваја мањи број речи од којих се већина не налази у Шкаљићевом речнику или оне имају неко друго значење у односу на она наведена у речнику. Овакви резултати указују и на потребу да се турцизми у различитим говорима са територије целе Србије детаљно региструју и опишу.

Досадашњих 19 томова Речника САНУ дају најпотпунији попис овог лексичког слоја у српском језику и представљају важно полазиште за свеобухватна истраживања турцизама и стварање речника турцизама који би обухватио све турцизме из књижевног и народног језика, уз њихову ексцерпцију и из свих новијих дијалекатских речника, као и бележење на терену оних турцизама који нису нашли своје место у речницима и збиркама речи.

Литература:

- Адамовић 1973: М. Адамовић, О пореклу српскохрватских османизама, *Јужнословенски филолоѧ* XXX/1–2, 229–236.
- Влајић Поповић 2014: Ј. Влајић Поповић, Етимологија у српским писаним речницима, *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси (колективна монографија)*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 92–112.
- Вуловић 2014: Н. Вуловић, [Приказ] Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књига XIX, оца¹ – петогласник, Институт за српски језик САНУ, Београд 2014, стр. 800, *Prevodilac* 3–4/14, 84–88.
- Глибановић-Вајзовић 1986: Х. Глибановић-Вајзовић, О турцизмима у српскохрватском језику са социолингвистичког становишта, *Књижевни језик* 15/2, 141–147.
- ДС 1963–1977: *Türkiyede halk ağzından derleme sözlüğü* I–IX, Ankara.
- Ђинђић 1974: С. Ђинђић, Ка турцизмима Боре Станковића, *Анали Филолошкоѧ факултета* 11, 113–120.
- Ђинђић М. 2007: М. Ђинђић, Турцизми у седамнаестом тому Речника САНУ, у *Шездесет ѧодина Инстѧитута за српски језик САНУ* (зборник радова II), Београд, 45–51.

елемент (тур. başa, gümüş и gün).

- Ћинђић М. 2009: М. Ћинђић, О покрајинској лексици турског порекла у Речнику САНУ, у *Дијалекат–дијалекатска књижевност* (зборник радова са научног скупа одржаног у Лесковцу 25. и 26. септембра 2008. године), Лесковац: Лесковачки културни центар, 110–114.
- Ћинђић М. 2013: М. Ћинђић, *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*, докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду.
- Ћинђић М. 2014а: М. Ћинђић, *Yeni-Türkçe Sırpça Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ћинђић М. 2014б: М. Ћинђић, [Приказ] Деветнаести том Речника САНУ, *Наш језик* XLV/3–4, 115–119.
- Ерциласун 1983: А. В. Ercilasun, *Kars İli Ağzları, Ses Bilgisi*, Ankara.
- Златановић 1998: М. Златановић, *Речник џовора јужне Србије*, Врање.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*. Други део: Суфиксација и конверзија, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Петровић 1994: С. Петровић, Значај дијалекатског материјала за проучавање турцизама у српском језику, у: *Зборник радова са научног скупа Говор њризенско-џимочке области и суседних дијалеката*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, Београд: Институт за српски језик САНУ, Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.
- Петровић 2012: С. Петровић, *Турцизми у српском њризенском џовору*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Радић 2001: П. Радић, *Турски суфикси у српском језику (са осврћом на сћање у македонском и буџарском)*, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с. 17, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Речник МС: *Речник српскохрватскоџа књижевноџ језика (I–VI)*. I–III, Нови Сад – Загреб: МС – МХ, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: МС, 1969–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватскоџ књижевноџ и народноџ језика (1–19)*. Београд: САНУ – Инститит за српски језик, 1959–2014.
- ТС 2010: *Türkçe Sözlük*, 11 baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Шкаљић 1979⁴: А. Шкаљић, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.
- Kılıç, H. B. *Arguvan`da Dil*. <http://cavuskoyu.com/makale_arguvandili.htm>. 05.06.2015.

LEXIS OF TURKISH ORIGIN IN THE 19TH VOLUME OF THE DICTIONARY OF THE SERBO-CROATION LITERARY LANGUAGE AND VERNACULARS (RSA)

Summary

The material of the Dictionary of the Serbo-Croatian Literary Language and Vernaculars (RSA) has a large number of turcisms and represents the important source for exploring turcisms of literary language and vernaculars as well. The aim of this paper is to register and describe the turcisms collected in the 19th volume of RSA, as well as determination of their status in the lexical fund of Serbian language. The biggest number of turcisms from this volume belong to dialect and archaic lexical fund. Our research confirmed the fact that RSA possesses the richest inventory of turcisms in Serbian language and that represents the important starting point for creation the dictionary of turcisms including all turcisms from literary language and vernaculars.

Keywords: turcism, borrowing, dictionary, lexeme, derivative word, semantic-derivational nest, adaptation

Marija Đinđić